

ABBASİLER DÖNEMİ MUHAMMED EN-NEFSU'Z-ZEKİYYE VE KARDEŞİ İBRAHİM'İN İSYANI

Mehmet AZİMLİ*

ÖZET

Bu makalede özetle Abbasiler döneminde gerçekleşen birçok Şii isyandan en önemlisi olan Muhammed en-Nefsu'z-Zekiyye ve kardeşi İbrahim'in isyanını inceliyoruz. Bu isyan, Şiilerin isyan tarihi açısından da önemli bir konumdadır. Abbasi halifeliğinin kuruluş aşamasında halifeliği sarsmıştır. İki kardeşin ayrı yerlerde ayrı zamanlarda isyan etmesi onların başarısını engellemiştir. Bu isyan bastırılrsa da Muhammed en-Nefsu'z-Zekiyye'nin iki kardeşi ülkenin iki ucunda devlet kurmayı başaramışlardır.

Anahtar Kelimeler: Muhammed en-Nefsu'z-Zekiyye, Şii İsyani, Ebu Cafer Mansur

ABSTRACT

Muhammad An-Nafsu'z-Zakiyye And His Brother Ibrahim's Rebellion

In this article will explain briefly Muhammad an-Nafsu'z-Zakiyye and his brother Ibrahim's Rebellion that most important from a lot of shii rebellions in Abbasids periot. This rebellion is most important position in the history of shii rebellions. At first time foundation of Abbasids shakes caliphate. Rebellion of the two brother in the different place and different time is obstruction victory of them. In spite of this rebellion, two brother his Muhammad an-Nafsu'z-Zakiyye achievements two states in the border of country.

Key Word: Muhammad an-Nafsu'z-Zakiyye, Shii rebellion, Abu Cafer Mansur

Giriş

Ali oğulları özellikle Kerbela olayından sonra, Abbasiler tarafından gasp edildiğine inandıkları hilafetteki haklarını hiçbir zaman unutmadılar. En büyük hedefleri hilafeti ele geçirmektir. Onlar, bu bağlamda Emevileri devirmek ve hilafeti elde etmek için çok uğraşmışlardır. Bu uğraş ve çabalarının sonunda Emeviler devleti yıkılmasına rağmen, bu sefer kendilerinin adını kullanarak yönetimi ele geçiren amcaoğulları Abbasiler tarafından hilafetten uzaklaştırılmışlardır. Abbasiler, Emevilere karşı propagandaları sırasında "Allah Resulü'nün Ehl-i Beyti adına" biatler alır-

ken, Kufe'yi ele geçirdiklerinde, Ali oğullarının adını kullanarak devirdikleri Emevilerin yerine kendilerini halife ilan etmişlerdi.

Bu durum karşısında Ali oğulları, başta Cafer Sadık olmak üzere genelde sakin kaldılar, iktidara heveslenmediler. Fakat Abbasileri de Emeviler gibi kendilerine zulmeden birileri olarak değerlendirmeye başladılar.¹ Güçsüz oldukları zaman "imam" lakabıyla yetinerek, sessiz kaldılar ve ticaretle uğraştılar. Ancak halkın sevgisini kazandılar, özellikle Medine de onları destekleyen güçlü bir topluluk elde ettiler. Zaman zaman da fırsat bulduklarında Abbasilere karşı ayaklandılar; Abbasileri devirmek için her yola başvurdular, ellerine geçen her fırsatı değerlendirdiler.

İkinci Abbasi halifesi Ebu Cafer Mansur, arkalarında büyük bir kitle olmasından dolayı Ali evladının ayaklanabileceğinden endişe ediyordu. Ebu Cafer, o yıllarda Ali oğullarının en tehlikeli olabilecek olan Muhammed b. Abdullah (en-Nefsü'z-Zekiyye) ve kardeşi İbrahim'in isyan edebileceği endişesi ile Şia'ya baskı yapmaya başladı. Hilafeti Abbasilere kaptırmayı hazmedemeyen Şiiler de isyanlara giriştiler. Artık Ali oğulları kaybettikleri hilafeti ele geçirmek için arka arkaya isyanlara gireceklerdir. Bu isyanlardan ilki ve en önemlisi Muhammed b. Abdullah en-Nefsü'z-Zekiye isyanıdır. Bu isyanla başlayan Abbasi dönemi Şii isyanları, Abbasilerin zayıfladığı döneme kadar tam bir başarıya ulaşmamıştır.² Bu noktada Ebu Cafer Mansur döneminde meydana gelen ve Şia tarihinde önemli isyanlardan kabul edilen Muhammed b. Abdullah ve İbrahim b. Abdullah adlı iki kardeşin isyanını sırasıyla incelemek istiyoruz.

Muhammed b. Abdullah (en-Nefsü'z-Zekiyye) İsyanı

Abbasiler döneminde Ali oğullarından ilk isyan eden kişi, 100/718 de doğan³ Muhammed b. Abdullah en-Nefsü'z-Zekiyye, (Zühdü ve ibadeti dolayısıyla böyle deniliyordu)⁴ b. Hasan b. Hasan b. Ali b. Ebi Talib'tir. O dönemde Şia'nın içinde iki şahıs ön planda idi. Biri, Cafer Sadık'tı ve sessiz kalmayı tercih edip, baskılara karşı sabretmeyi savunuyordu. Onun siyasi alandan çe-

* **(Doç. Dr.)**, Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi Anabilim Dalı Başkanı. E-mail: mehmetazimli@hotmail.com

¹ Hasan İbrahim Hasan, *İslam Tarihi*, Çev; Heyet, İstanbul, 1989, II, 425.

² Hakkı Dursun Yıldız, "Abbasiler", *DİA*, İstanbul, 1991, I, 31.

³ Ebu'l-Ferec el-Isfehani, *Mekatilü't-Talibiyyin*, Beyrut, 1987, 210.

⁴ Mesudi, *Mürucu'z-Zehap*, Beyrut, 1997, III, 307.

kilmesi ve kendini ilme vermesi, Muhammed b. Abdullah'ı ön plana çıkarmıştı. Muhammed b. Abdullah onun metodunu takip etmedi ve ayaklanma yolunu tercih etti.⁵ Muhammed b. Abdullah, Ali oğullarının hakkını, hareketsiz beklemeyip, zorla almak isteyenlerdendi. Aslında Muhammed, Emeviler döneminde bile Şia'nın liderliği açısından ön planda gözükmüyordu. Hatta son Emevî halifesi Mervan, kendisinden çekiniyordu.⁶

Muhammed b. Abdullah'ın hilafet iddiası eskilere dayanıyordu. Emevi devletinin yıkıldığı günlerde bir araya gelen Haşimiler'in,⁷ aralarından Muhammed b. Abdullah'ı seçerek biat ettikleri belirtilmektedir.⁸ 127/745 tarihinde Ebva'da toplanan Ali oğullarının ileri gelenleriyle birlikte Abbasilerin ilk iki halifesi olacak olan Seffah ve Mansur'un da bu toplantıya katıldığı aktarılır.⁹ Ayrıca Abbasilerin en önemli naiplerinden, Ebu Seleme Hallal da, hilafeti Ali oğullarından Muhammed b. Abdullah'a layık görüyor, ona vermek istiyordu. Fakat Abbasiler daha atik davranarak hilafet için kendilerine biat aldılar ve Ebu Seleme de bu düşüncesi sebebiyle Abbasilerce öldürüldü.¹⁰

Abbasiler, hilafeti ele geçirmek için mücadele edeceğini bildiklerinden Muhammed b. Abdullah'ın ayaklanmasını engellemek için ona birçok hediyeler gönderdiler. Fakat o bu işten vazgeçmedi. Kardeşi ile birlikte hilafete çok istekliydi ve kendini bu işe layık görüyordu. Şia ona mehdiliği yakıştıyordu.¹¹ Muhammed gerçekten de ilim, fazilet ve şeref yönünden Haşimiler ara-

⁵ Hasen, II, 427.

⁶ Belazüri, *Ensabü'l-Eşraf*, Dimeşk, 1939, II, 408.

⁷ Mehdi Abdül-Hüseyin en-Necm, *Sevratü'l-Aleviyyin*, Dimeşk, 2003, 199.

⁸ Muhammed Hudari Bek, *Muhadaratu't-Tarihi'l-İslamiyye*, Beyrut, 1986, 60.

⁹ İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, Beyrut, 1995, V, 514; Bu toplantının şia'nın bir yurdurması olduğu belirtilir. Belazüri'de geçen kayıta toplantıda Cafer Sadık'ın, hilafetin Abbasilerin hakkı olduğunu savunduğu anlatılır. Ayrıca Abbasilerin biat etmediğini eğer etselerdi en-Nefsü'z-Zekiyye'nin Mansur'la mektuplaşmalarında bunu her zaman haklılığın bir delil olarak kullanması gerektiği belirtilir. Bkz. Belazüri, II, 407; Bkz. Isfehani, 226; Cem Zorlu, *Abbasilere Yönelik Dini ve Siyasi İsyanlar*, Ankara 2001, 224; M. Ali Büyükkara, *İmamet Mücadelesi ve Haşimoğulları*, İstanbul, 1999, 22.

¹⁰ Muhammed Ammara, *Mutezile ve Devrim*, Çev; İbrahim Akbaba, İstanbul, 1988, 139 – 143.

¹¹ Zorlu, 221.

sında çok ileriydi.¹² Muhammed'in babasının Seffah'a biat etmesi ve Seffah'ın ona karşı yumuşak tavrı, bu isyanı bir müddet ertelemiştir denilebilir.¹³

Ebu Cafer Mansur, Muhammed'den çok korkuyordu. Çünkü o, Haşimiler arasında şura ile seçilmiş, kendisi gibi saltanat usulüyle atanmamıştı. Halk ayaklanacağını konuşuyor ve onu gönülden destekliyordu.¹⁴ Ebu Cafer, Ebu Müslim'in katledilmesi meselesi, amcası Abdullah b. Ali ile ilgili olaylar ve Ravendiyeye isyanı gibi olaylar sebebiyle bu mesele ile gereğince ilgilenemedi. Bu problemleri hallettikten sonra yoğun olarak bu meseleye ilgilendi ve Ali oğullarına baskıya başladı. Çünkü bu isyan Abbasilere karşı o zamana kadarki en şiddetli Şii isyanıydı.¹⁵ Bundan dolayı Ebu Cafer'in, Haşimiler arasında ilk fitneyi çıkaran olduğu belirtilir.¹⁶

Muhammed ve kardeşi İbrahim'in gizli gizli çalışmaları ve Hicazı kendi lehlerine çevirmeleri sonucu, Ebu Cafer Mansur siyasi atmosferi ölçmek için 136/753'de Hicazı ziyaret etti.¹⁷ Mansur'un ziyaretinden önce Muhammed ve İbrahim, yakalanma endişesiyle kaçtılar.¹⁸ Mansur, bu haccı sırasında iki kardeşi de sorguladı.¹⁹ Onlar hakkında Haşim oğullarından bilgi aldı.²⁰ Kimse ona bu konuda bilgi vermedi. Sadece Haşim oğullarından Hasan b. Zeyd b. Hasan b. Ali "O, sana karşı uyanıktır. Saldırısından emin değilim." diyerek Mansur'u uyardı. Bundan dolayıdır ki Musa b. Abdullah b. Hasan Hasanoğullarının çektiği işkencelerden dolayı "Allah'ım Hasan b. Zeyd'i kanlarımızdan dolayı hesaba çek." dedi.²¹

Artık Muhammed b. Abdullah'ın uzun sürecek olan kaçıışı başlamıştı. Muhammed en-Nefsü'z-Zekiyye hükümete karşı bu kaçışları boyunca Medine'de tekrar ortaya çıkıncaya kadar hep

¹² İbnü'l-Esir, V, 514; Ömer, Faruk, *The Abbasid Chaliphate*, Bağdat, 1969, 218.

¹³ Yakubi, *Tarihü'l-Ya'kubi*, Beyrut, Trz, II, 295.

¹⁴ Ammara, 153.

¹⁵ Laoust, 79

¹⁶ Suyuti, *Tarihu'l-Hulefa*, Mısır, 1952, 261.

¹⁷ İbnü'l-Esir, V, 461; Ömer, 220.

¹⁸ İbn Haldun, *Tarih-u İbn Haldun*, Beyrut, 1971, III, 187

¹⁹ Taberi, *Tarihu'l-Ümemü ve'l-Müluk*, Beyrut, 1995, IV, 402.

²⁰ İbnü'l-Esir, V, 417.

²¹ Taberi, IV,403; Ömer, 220.

gizli yaşadı.²² Bu arada gizlice çalışmalarına devam ediyordu ve durmadan yer değiştiriyordu. Mansur Ali oğullarından çok korkmuştu. Bu ikisi yakalanmadan gerçek bir halife olamayacağına kanaat getirmişti. Bu dönemde Mansur'un, Muhammed'in ailesine olan baskı ve eziyetleri artıyordu. Mansur adeta ateşe barutla yaklaşıyor, yerinde bir tabirle, uyuyan yılanı uyandırıyor. Bütün bu takiplere rağmen yine de Hicaz bölgesi, Muhammed'i destekliyordu.²³ Hatta Abbasilere karşı Vasıt şehrinde direnen Emevi valisi İbni Hubeyre bile onun tarafına geçmek istemişti.²⁴

Mansur Muhammed'i yakalamak için değişik yollar denedi. Önce Muhammed'in dilinden mektuplar yazarak gelen cevaplarından onun taktiğini öğrenmek istedi. İstedikini elde etti de. Nitekim ayaklanma günlerini öğrendi.²⁵ Mansur, ayrıca Muhammed ve kardeşi İbrahim'in babaları Abdullah'a Horasandaki Muhammed'in taraftarları adına para ve mektup göndererek durumu öğrenmeye çalıştı.²⁶

Mansur Muhammed'i devamlı takip ile bezdirerek yakalamak istiyordu. Birçok Bedevi'yi parayla tutarak kaçmakta olan Muhammed'in peşinden saldı. Bedevi kölelerden seçtiği casusları Muhammed ve kardeşi İbrahim'i durmadan takip ediyorlardı.²⁷ Takip ederken bir görünüp bir kayboluyorlardı.²⁸ Mansur, bu kölelere deve sürüleri vermişti ve her tarafta Muhammed'i aramalarını istemişti.

Mansur'un görevlendirdiği bu görevlilerden birisi, Muhammed'in babası Abdullah'a gelerek Muhammed'in yerini öğrenmeye çalıştı ve nihayet bu uğraşları sayesinde Muhammed'in Cuheyne dağında bulunduğunu öğrenip²⁹ Muhammed'in yanına geldi.³⁰ Fakat Muhammed'in bir casusu da, Mansur'un yanında

²² Bernard Lewis, *Tarihte Araplar*, Çev; Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul, 1979, 92.

²³ Faruk, 240

²⁴ Buhl FR. "Muhammed b. Abdullah", *İA.*, İstanbul, 1970, VIII, 472.

²⁵ Ammara, 153.

²⁶ İbnü'l-Esir, V, 516.

²⁷ Taberi, IV, 403.

²⁸ İbn Miskeveyh, *Tecaribu'l-Ümem*, Beyrut, 2003, III, 68.

²⁹ İbn Miskeveyh, III, 69.

³⁰ Taberi, IV, 409.

kâtiplik yapıyordu. Durumu Muhammed'e bildirdi.³¹ Meseleyi anlayan casus kaçarak canını zor kurtardı.³²

Böylece Muhammed kardeşi İbrahim ile Mansur'dan kaçmaya devam ettiler. Mansur'un takibi sıklaştırmaması ile Muhammed için bir koşuşturma başlamıştı. Muhammed bu sırada Aden, Sind, Kufe, Medine, Basra vs... birçok yerleri dolaştı.³³ Hep gizli çalıştı, devamlı yer değiştirdi. Bu durum ayaklanana kadar devam etti.³⁴ Bazen deniz yoluyla, bazen çöllerde kaçıp duruyordu. Yine bir sefer kaçarken küçük oğlu elinden düşerek öldü.³⁵ Şaşkındı, çok zor durumdaydı. Hatta bir seferinde gizlenmek amacıyla Medine kuyuları başında su çekicisi olarak çalıştığı belirtilir.³⁶ Mansur, böyle takiplerle Muhammed'i bezdirmek ve ele geçirmek istiyordu.

Mansur, 140/775'de gerçekleştirdiği haccında Muhammed'in babası Abdullah ile atıştı. Onu haram süt emmekle suçladı. Abdullah ise "*Ben Muhammed'in kızı Fatıma'nın sütünü emen Hüseyin'in kızı Fatıma'nın ve Talha kızı Ümmü İshak'ın torunuyum.*" diyerek cevap verdi. Muhammed'in taraftarları Mekke'de Mansur'u öldürmek istedilerse de, Muhammed "*Hayır onu davet etmeden öldürmem.*" dedi.³⁷ Mansur'un Medine'ye atamış olduğu vali, Muhammed'e karşı nazik davrandı. Muhammed'i Medine'ye çağırdı. Bir şey yapmayacağını belirtti. Muhammed Medine'ye girerken halk "*Mehdi, Mehdi*" diye slogan atıyordu.³⁸ Vali Muhammed'in kaçmasına göz yumdu. Muhammed de Medine'den ayrıldı. Bunun üzerine Mansur, vali'yi görevden alarak yeni vali atadı ve Muhammed'i takibi sıklaştırdı.³⁹

Mansur, Muhammed'i ayaklanmaya zorlayarak hazırlıksız ayaklanmasını istiyordu. Bunun için Muhammed'e yakın elebaşılardan dilinden mektuplar yazılıp Muhammed ayaklanmaya çağrılmış ve onların tavrı ölçülmüştü.⁴⁰ Mansur'un Muhammed'e karşı

³¹ İbn Miskeveyh, III, 70.

³² İbnü'l-Esir, V, 515.

³³ İbnü'l-Esir, V, 517.

³⁴ Yıldız, I, 31.

³⁵ Taberi, IV,412.

³⁶ İbnü'l-Esir, V, 521.

³⁷ Taberi, IV, 405.

³⁸ Taberi, IV, 408.

³⁹ İbnü'l-Esir, V, 421

⁴⁰ Belazüri, II, 415.

kurnazlıkları çoktu. Mesela Muhammed'e yazdığı mektuplarda öyle ifadeler yazdı ki Muhammed kendini güçlü zannetti. Yine Mansur Muhammed'i sıkıştırarak onun hazırlıksız erkence isyana geçmesine sebebiyet verdirdi.

Mansur, valilerin onu yakalayamamasından dolayı Medine'ye önce Ziyad b. Ubeydullah'ı, sonra⁴¹ Muhammed b. Halid b. Abdullah el-Kasri'yi⁴² tayin etti. Ancak o da en-Nefsu'z-Zekiyye'ye karşı gevşek davranınca, yerine Harre vakasında Medine'yi kasıp kavuran Müslim b. Ukbe'nin yeğeni Riyah b. Osman b. Hayyan'ı getirdi.⁴³ Riyah b. Osman fakirdi. Zenginlik şartıyla vali olmuştu. Riyah, 141/758'de Medine'ye geldi. Hutbeye çıktı. Haccac'ın Kufe'de verdiği meşhur hutbeye benzer bir hutbe okudu: "*Ey Medineliler! Ben yılan oğlu yılanım. Yeşilliklerinizi kurutan, erkeklerini tüketen Müslim b. Ukbe'nin yeğeniyim. Vallahi bu şehrinizi öyle bir kurutacağım ki orada köpekler bile ulumayacak.*"⁴⁴ Medineliler onun bu sert ve tahrik edici sözlerine şiddetle itiraz ettiler. Onların gönlü Ali evladından yanaydı. Dediler ki: "*İki defa sopa cezasına uğramışın oğlu! Ya elini bizden çekersin. Ya da biz canımızı korumasını biliriz.*" Tabii olay Mansur'a duyurulunca Medinelilere gönderdiği mektubunda şöyle dedi: "*Ey Medineliler valinize ihanet etmişsiniz. Biat'ten ayrılıyorsunuz. Ya bu durumdan vazgeçersiniz, ya da üzerinize denizden ve karadan akrabalık bağı olmayan kimseleri gönderirim.*" Fakat bu sert mektup Medinelileri etkilemedi. Valiyi taşıyıp evine kaçmak zorunda bıraktılar. Fakat vali Riyah, en-Nefsu'z-Zekiyyenin akrabalarını hapsetti.⁴⁵ en-Nefsu'z-Zekiyye'ye ve İbrahim'e yardım eden Medinelilere hakaretler etti. Bu sırada en-Nefsu'z Zekiyye Medine'de gizleniyordu.⁴⁶

Mansur, 143/760'da hacca geldiğinde valiye Ali oğullarını karşısına çıkarmasını istedi. Ali oğulları elleri ayakları bağlı halde getirildiler. Hepsine en-Nefsu'z-Zekiyye hakkında bir şeyler sordu. Fakat bir bilgi elde edemedi. Bunun üzerine onları semersiz hayvan sırtında Kufe'ye gönderdi. Bazıları yolda bir kısmı öldü.

⁴¹ İbn esir V,507

⁴² Bahattin Varol, *Ehl-i Beyt Nesli*, Konya, 2004, 124.

⁴³ Taberi, IV, 411.

⁴⁴ Yakubi, II, 313; Belazüri, II, 431.

⁴⁵ Yakubi, II,314.

⁴⁶ Bir seferinde kadın kılığında saklandı, onu vali Riyah ve etrafındakiler bilemedi. İbn Miskevayh, III, 72

Kalanları ise gündüz ve geceyi bilemeyecekleri yer altı zindanlarına attırdı.⁴⁷ Böylece boyunlarına takılan boyunduruklarla oradan oraya sürüklenen Hasan evladı hapsedilmiş oldu.⁴⁸ Muhammed'in babası yolda Abdullah Ebu Cafer'e: "*Biz Bedir'de sizlere böyle yapmamıştık.*" diyordu.⁴⁹ Birçoğu hastalandı, verem gibi hastalıklardan dolayı öldü. Mansur Muhammed'i sırf zorlamak ve tahrik etmek için, babasını, amcasını ve yakın sevdiklerinden 400 kişiyi hapse atmıştı. Onlara eziyeti artırdı. Hapishanede kararlık yerlerde kalıyorlardı.⁵⁰ Namaz vakitlerini bile tespit edemiyorlardı.⁵¹ Sadece Ali b. Hasan'ın Kuran'dan okuduğu ayetlerin miktarından hareket ederek namaz vaktini çıkarıyorlardı.⁵² Mansur daha da ileri giderek bunları öldürmeye başladı. Muhammed'in amcasının kafasını kestirip bu kafanın en-Nefsü'z-Zekiyye'ye ait olduğuna dair yeminler ederek dolaşıyorlardı.⁵³ Daha da ileri giderek Muhammed'in yeğeni Muhammed İbrahim b. Hasan'ın üzerine sütun yaptırıp diri diri öldürttü.⁵⁴

Mansur, en-Nefsü'z-Zekiyye'nin kardeşi İbrahim'in kayınpe-deri olan Hz. Osman soyundan ve babası Abdullah b. Hasan b. Hasan'ın anne bir kardeşi, Muhammed'e ad ve yüz olarak benzeyen, Muhammed b. Abdullah el-Osmanî'yi esir etti. Sebebine gelince bu şahsın Şam halkı üzerindeki nüfuzundan korktuğu, bölge halkını en-Nefsü'z-Zekiyye lehine çevirmesinden endişe ettiği için birçok işkenceler yaptırdı.⁵⁵ Bu suçsuz insanın dövüle dövüle bütün vücudu kararmıştı. Bir gözü kör edilmişti. Nihayet öldürülerek başı Horasan'a götürüldü.⁵⁶ Götüren kimseler kafanın en-Nefsü'z-Zekiyye'nin başı olduğuna dair yeminler ettiler.⁵⁷ Mansur, en-Nefsü'z-Zekiyye'ye çok benzeyen bu şahsın kafasını Horasan'a

⁴⁷ İbnü'l-Esir, V, 425.

⁴⁸ Taberi, IV, 413; İbn Kesir, X, 83.

⁴⁹ Ebu Cafer'in ataları Abbas'ın Bedir'de esir olup, kendi atası Hz. Muhammed tarafından esir alındığını ve yumuşak davranıldığını kastediyor.

⁵⁰ Mesudi, III, 312.

⁵¹ Taberi, IV, 420.

⁵² İbnü'l-Esir, V, 522.

⁵³ Ammara, 154

⁵⁴ Taberi, IV, 418.

⁵⁵ Yakubi, II, 313.

⁵⁶ Belazüri, II, 416.

⁵⁷ Taberi, IV, 421.

göndermek suretiyle en-Nefsu'z-Zekiyye'ye Horasan halkının desteğini kırmış olmayı düşünüyordu.⁵⁸

Bütün bu işkenceler sonunda Hasan soyundan sadece Davud b. Hasan'ın iki oğlu ile İbrahim b. Hasan'ın üç oğlu kaldı. Böylece Hasan soyunun halifelikte, iddiası kalmamış olacaktı. Fakat Mansur'un bu eziyetleri kâr etmedi, takipleri sonucu vermedi. Mansur, Muhammed ve İbrahim'in babalarını oğullarının yerini söylemesi konusunda çok sıkıştırdı. O da "*Vallahi oğullarım ayağımın altında olsaydı, yine söylemezdim.*" Dedi. Toplam üç yıl süreyle hapis yattı⁵⁹ ve 145 /762 de vefat etti.

Aslında Muhammed, kardeşi İbrahim'le birlikte belli bir zamanda ayaklanmak için hazırlanmışlardı. Fakat işkenceler artınca annesine giderek "*Bütün bu olaylar benim yüzümden, teslim olmak istiyorum.*" dedi. Annesi durumu hapiste olan babasına sorduğunda, babası kesinlikle kabul etmeyerek sabretmesini ve işi ciddi tutmasını istedi.⁶⁰ Fakat Muhammed belirledikleri zamanı bekleyemeyerek daha önce ortaya çıktı. Bu işkenceler, onun erken davranmasına sebep oldu.⁶¹ Erken davranmasının diğer bir sebebi, bazı kişilerin Muhammed'in kaçmasına kızarak ona "*korkak*" demesiydi.⁶² Ayrıca Mansur'un, kendi taraftarlarının dilinden "*isyana edersen seninleyiz.*" diye mektuplar yazarak göndermesi de erken ayaklanmasına etki etti.⁶³

Böylece Muhammed'in isyana hazırlıksız kalkışmasını sağlamak şeklindeki Mansur'un planı gerçekleşti. Üstelik Muhammed'in yanında kardeşi İbrahim de yoktu. İkisinin kuvvetleri ayrı ayrıydı. Muhammed'in Medine'de ayaklandığı haberi Mansur'a Bağdat'ta iken gelmişti.⁶⁴ Artık Muhammed'in yeri belli olmuştu ve Mansur'un karşısında savaşa yok edeceği bir muhatap var-

⁵⁸ İbnü'l-Esir, V, 527.

⁵⁹ Taberi, IV, 406.

⁶⁰ Taberi, IV,414.

⁶¹ Isfehani, 229.

⁶² İbnü'l-Esir, V, 529.

⁶³ İbnü'l-Esir, V, 531.

⁶⁴ Ya'kubi, II, 315.

dı.⁶⁵ Muhammed'i kastederek "tilkiyi deliğinden çıkardım." diyordu.⁶⁶

İsyanın Başlaması

Muhammed, 145/762'de ortaya çıkmaya karar verdi. Kendini hilafete layık görüyordu. Mansur'a kin besliyordu. Bu konuda İmam Malik de kendisini teşvik etmişti.⁶⁷ İmam-ı Malik Abbasilerin zorla aldıkları biatlerin geçersizliği konusundaki "Zorla alınan biat geçersizdir." şeklindeki fetvasını da hiçbir zaman geri çekmedi ve eziyet gördü.⁶⁸ Böylece Mansur'a zor yolu ile biat eden halk biatı terk ediyordu. Bu arada Mutezile de Muhammed'e biat etmişti.⁶⁹ Herkes o anda lazım olan lider şahsında Muhammed en-Nefsü'z-Zekiyye el-Mehdi'ye biat etmişti.⁷⁰

İmam-ı Azam da Muhammed'in ayaklanmasını destekliyordu. Öğrencileri en-Nefsü'z-Zekiyye'nin ayaklanmasına katılanlara elli hac sevabı verileceğini belirtiyorlar ve Kûfe halkını teşvik ediyorlardı. Çünkü ayaklanan iki kardeş İmam'ı Azam'ın hocalarından Abdullah b. Hasan el-Müsenna'nın oğullarıydı.⁷¹ İmam-ı Azam bu savaşı küffara karşı yapılan cihat'tan efdal saymıştı. Ayaklanmaya katılan oğlunu engellemek isteyen bir kadına "sakın ona engel olma" demişti. en-Nefsü'z-Zekiyye şehit olduğunda ise ağlamaktan gözlerine kan oturmıştı.⁷²

Muhammed, 146/763 tarihinde Medine'de ortaya çıktı ve 250 kişiyle hapishaneyi bastı.⁷³ Mahkûmların hepsini serbest bıraktı, valiyi hapsetti.⁷⁴ Hazine'yi ele geçirdi,⁷⁵ namazı kıldırdı. Feth surresini okuyarak minbere çıktı⁷⁶ ve Ebu Cafer'in Kâbe'ye karşı tahkir maksadıyla Kubbetü'l-Hadra'yı inşa ettiğini belirttikten⁷⁷

⁶⁵ Ebu'l-Fida, *el-Muhtasar fi Ahbari'l-Beşer*, Beyrut, 1997, I, 299.

⁶⁶ Taberi, IV, 429.

⁶⁷ İbnu'l-Esir, V, 532.

⁶⁸ İbn Haldun, *Mukaddime*, Çev; Zakir Kadiri Ugan, İstanbul, 1989, I, 529.

⁶⁹ Ammara, 124.

⁷⁰ Faruk, 219.

⁷¹ Muhammed Ebu Zehra, *Tarih Boyunca İslam Hukuk Okulları ve Sekiz Büyük İmam*, İstanbul, 1986, II, 67.

⁷² Ebu'l-A'la Mevdudi, *Tefhimu'l-Kuran*, Çev; Heyet, İstanbul, 1990, V, 444.

⁷³ İbn Miskeveyh, III, 76.

⁷⁴ Belazüri, II, 417.

⁷⁵ Taberi, IV, 425.

⁷⁶ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, Beyrut, 1970, X, 83.

⁷⁷ İbn Miskeveyh, III, 77.

sonra: “*Bu dini idare etmeye en layık olanlar Muhacir ve Ensarın çocuklarıdır. Allah'ım! Mansur ve taraftarları senin haramını helal, helâlini haram kıldılar, senin korkuttuklarına eman verdiler, emin kıldıklarını korkuttular. Onları teker teker kahret. Ey insanlar! Andolsun ki kuvvetliken aranızdan çıkıp isyan etmedim, kendimi sizin için ortaya attım. Andolsun ki Allah'a ibadet olunan Mısır toprağında bana biat alındığı halde buraya geldim.*” dedi.⁷⁸ Halk sevinç ile beyazlara bürünmüştü. Muhammed Medine'nin büyük kısmının biatını aldı.⁷⁹

Muhammed, bunun akabinde, Osman b. Muhammed Zübeyri'yi vali, Abdülaziz b. Muttalib b. Ömer'i kadı, Abdullah b. Cafer'i divan görevlisi, Abdülmelik Osman b. Ubeydullah Ömer'i emniyete görevlendirdi. Muhammed, Medine'den sonra Mekke valiliğine Hasan b. Muaviye el-Cafer'i, Yemen'e Kasım b. İshak'ı, Şam valiliğine Musa b. Abdullah'ı, Mısır'a Ali b. Muhammed'i -ki orada hapiste öldü- atadı.⁸⁰ Horasan'a oğlu Abdullah b. Muhammed'i -daha sonra Sind'de öldürüldü-, kardeşi Musa b. Abdullah'ı Cezire'ye, Yahya b. Abdullah'ı Rey'e, sonra Taberistan'a, İdris b. Abdullah'ı Fas'a gönderdi. Ordu komutanlığına Abdülaziz b. ed-Daravidi'yi getirdi. Diğer beldelere biat çağrısında bulunup elçiler gönderdi.⁸¹ Basra'da ise kardeşi İbrahim vardı. Gönderilenlerden bazıları öldürülmüştü. Şam'a gönderilen valiyi Şamlılar “*Biz hilafet kavgasından bıktık.*” diyerek ret ettiler.⁸²

Muhammed, Medine'de kalmayı düşündü ama orası kolayca korunabilecek bir yer değildi.⁸³ Etrafı korumaya müsait olmayan, lojistik desteği kolayca kesilebilen bir yerdi. Muhammed'in arkadaşlarından bir kısmı ona Mısır'a gitmesini, zira Medine'nin ele geçirilmeye müsait, susuz bir yer ve en zayıf bir belde olduğunu, Medine'de olmayan silah ve asker birikiminin orada bulunduğunu söylediler.

Bazı arkadaşları ise Peygamberin “*Ben kendimi sağlam bir zırh içinde gördüm. Bu zırhı Medine şehri olarak tevîl ettim*” hadi-

⁷⁸ İbnü'l-Esir, V, 531.

⁷⁹ Belazüri, II, 419

⁸⁰ Taberi, IV, 414.

⁸¹ Mesüdi, III, 307.

⁸² İbnü'l-Esir, V, 542.

⁸³ Hüdari Bek, 63.

sini aktararak Medine’de kalmasını istediler.⁸⁴ Nitekim Mansur, Medine’ye Mısırdan gelen zahireyi durdurmuştu. Mısır amiline Mısır kanalını kapatma emri vermişti.⁸⁵ Mısır da Amr b. As’ın açtığı Emirü’l-Müminin kanalı Medine’ye erzak göndermesin diye kapatılıyordu.⁸⁶ Medine’ye giden kervanlar durduruluyordu. Böylece Mansur Medine’yi ekonomik ablukaya almıştı.

Muhammed’in ayaklanması haberi Mansur’a dokuz gün sonra geldi.⁸⁷ Bu haber Mansur’u çok korkutmakla birlikte, Muhammed’in ortaya çıkmasına sevinmişti. Mansur, Muhammed’in ayaklanmasıyla birlikte tecrübeli kişilerle durumu istişare ediyordu. Görüştüğü bir ihtiyara “*Fatıma çocuklarından biri ayaklandı. Ona Ali, Cafer, Akil, Ömer, Zübeyr’in çocukları ve Kureyş ve Ensar çocukları da ona tabi oldu.*” dedi. İhtiyar biraz düşünerek “*Basra’ya önem ver.*” dedi. Mansur ilk önce çok şaşırıldı, fakat daha sonra, Muhammed’in kardeşi İbrahim’in Basra’da ayaklanmasından sonra iş anlaşıldı. İhtiyar ancak Basra kentinin onlara kucak açacağını düşünmüştü.⁸⁸ Mansur ayrıca o anda hapiste bulunan amcasının da⁸⁹ görüşlerini aldı.⁹⁰

Mansur’la Muhammed arasında bu dönemde bir de mektup düellosu görüyoruz. İlk önce Mansur özetle şöyle bir mektup yazdı; Maide Suresi 33-34. ayetleri hatırlattıktan⁹¹ sonra, ona, kardeşlerine ve bütün ailesine eman verdiğini, döktüğü kanlardan dolayı hesaba çekmeyeceğini, isyanı bırakması durumunda bir milyon dirhem vereceğini ve ihtiyaçlarını karşılayacağını, iyi yerlere yerleştireceğini, hapistekileri serbest bırakacağını belirterek eman sözü verdi.⁹²

Muhammed ise ona verdiği cevapta; Kasas 1-5 ayeti hatırlattıktan sonra halifeliğin kendilerine ait olduğunu, çünkü kendilerinin İslam’a ilk önce girdiklerini, cahiliyye dönemi yaşamadıklarını İslam’a ilk girenlerin çocukları olduklarını, İslam’a karşı gelenlerin çocukları olmadıklarını, bundan dolayı eğer Mansur itaat

⁸⁴ İbnü’l-Esir, V, 544.

⁸⁵ Kettani, *et-Teratibü’l-İdariye*, Çev; Ahmet Özel, İstanbul, 1990, II, 283.

⁸⁶ Ammara, 158.

⁸⁷ Belazüri, II, 419.

⁸⁸ Mesudi, III, 307.

⁸⁹ İbn Miskeveyh, III, 79.

⁹⁰ Taberi, IV, 429.

⁹¹ İbn Miskeveyh, III, 80.

⁹² Belazüri, II, 420; Taberi, IV, 430.

ederse eman verileceğini, ayrıca Mansur'un emanına da güvenmediğini, af yetkisinin onda olmadığını bildirerek Mansur'a "Bu af Ebu Müslim Horasani, Abdullah b. Ali ve Yezit b. Hubeyre'ye⁹³ verdiğin affa benziyor." dedi.⁹⁴

Mansur ise uzun cevabî mektubunda özetle; kendilerinin Rasulullaha amca yönünden yakınlıkları olduğunu, ama Muhammed b. Abdullah'ın kız yönünden yakınlığı olduğunu, bundan dolayı kendilerinin daha hayırlı olduklarını belirterek, Ahzab 40. ayeti hatırlattı. Ayrıca Rasulullahın vefatı sırasında namaz kıldırmayı Hz. Ali'ye vermediğini, halkın sonradan da Ali'yi seçmediğini, ayrıca halife olunca Talha, Zübeyr gibi sahabelerin ona karşı savaştığını, (Hz. Hasan'ı kastederek) Ali oğullarının hilafeti para karşılığı Muaviye'ye sattıklarını belirttikten sonra, Muhammed'e hitaben: "Emeviler sizi her yerde ezip öldürdüler, esir ettiler. Bundan dolayı biz ayaklandık. Sizin için uğraştık. Onlara sert davrandık. Ebu Talib ailesini doyurduk. (Dedesi Abbas'ı kastederek) Yine hacılara su içirme işini Allah bize tevdi etti." dedi.⁹⁵

Muhammed Mansur'a verdiği cevapta özetle; "Hak Ali'nin çocuklarıdır. Siz halifeliği hırsızlıkla çaldınız. Biz ise onun varisiziz." derken Mansur, "Aliye hiç hilafet verilmedi. Osman ona tercih edilmişti. Ali yanlıları yönetimi beceremediler. Mesela: Hasan hilafeti Muaviye'ye terk etti. Ayrıca Araplar varisliği anneye vermez. Babaya verir öyleyse hilafet Abbas oğullarının olmalı." diyordu.⁹⁶

İsyanın Bastırılması

Mansur, Muhammed'e karşı güçlü, eğitilmiş at, deve, mal ve silahla donatılmış bir orduyu hazırlatarak başına kendinden sonra hilafete geçmesi planlanan amcaoğlu veliaht İsa b. Musa'yı geçirdi⁹⁷ ve 6000 kişi ile Medine üzerine gönderdi.⁹⁸ Bu orduya ünlü komutanlardan Muhammed b. Kahtabe birçok askerle katıl-

⁹³ Mansur daha önce bu üç kişiyi affettiğini ilan ederek sözünden dönmüş ve öldürtmüş idi. Belazüri, II, 420; Taberi, IV, 431; İbnü'l-Esir, V, 531.

⁹⁴ İbnü'l-Esir, V, 537.

⁹⁵ Taberi, IV, 432.

⁹⁶ İbnü'l-Esir, V, 533; Moshe Sharon, *Black Banners From The East*, Leiden, 1983, 93.

⁹⁷ Isfehani, 236.

⁹⁸ Taberi, IV, 430.

dı.⁹⁹ Muhammed'in kardeşi İbrahim'in Basra'da bulunması ve orada ayaklanması Mansur'un işine yaramıştı. Çünkü kuvvetler bölünmüştü. Önce Muhammed'in işini bitirmeyi düşündü¹⁰⁰ ve orduya hareket emrini verdi.¹⁰¹

İsa'nın ordusu Feyd bölgesine varınca Muhammed etrafındakilerle istişare etmeye başladı. Çünkü İsa gönderdiği eman mektuplarıyla Medinelileri Muhammed'in etrafından ayrılmaya davet ediyordu, bunda etkili de olmuştu.¹⁰² Aslında Muhammed'in adam azlığından bir şikâyeti yoktu. Medine'nin etrafındaki kabilelerin ona desteği vardı. Fakat Mısır'dan ve Şam'dan gelen yardımın kesilmesi onu zor durumda bırakmıştı.¹⁰³ Muhammed istemeye istemeye Medine'de kaldı. İçinde bir ümitsizlik oluştu ve arkadaşlarını serbest bırakarak şöyle dedi: "*Ey arkadaşlar, biz sizi savaş için topladık. Sizi dar yollara soktuk. Şüphe yok ki bu düşman size yakındır ve kalabalıktır. Yardım ise ancak Allah'tandır. İş onun elindedir. Şu kanaate vardım ki sizi serbest bırakacağım ve size dar yolları genişleteceğim, artık kalmak isteyen yanımda kalabilir, gitmek isteyen gidebilir.*" Bunun üzerine Muhammed'in yanından 100'e yakın arkadaşı ayrıldı. Yanında 300 kişi kaldı. Halk, Mansur'un ordusunun korkusundan dağlara kaçtı.¹⁰⁴ Bu arada Muhammed arkadaşlarıyla istişare ederek gelen orduya karşı savunmak üzere peygamberin kazdırdığı yere hendek kazdırmak istedi. Bu durumda kendisini hapsetmiş olacağını söyleyenlere aldırmadı.¹⁰⁵

İsa komutasındaki Mansur ordusu Ramazan ayında Medine'yi kuşattı. Ebu Cerrah camisi dışında her tarafı kapattı. İsa'nın karargâhı 4 mil ötedeydi. Buradan Muhammed'den ayrılmak isteyen ayrılacaktı. İsa, Medine'yi kuşattıktan sonra şehre eman gönderdi. Medinelilere "*Ey Medineliler! Sizinle işimiz yok, biz isyancıyı alıp halifeye götüreceğiz.*" diyordu. Böylece Medineliler

⁹⁹ Mesudi, III, 306; İbnü'l-Esir, V, 441. Mansur, İsa'yı ordu ile gönderdikten sonra: "*İkisinden (Muhammed ve İsa) hangisi birbirini öldürürse fark etmez.*" diyordu. Çünkü Mansur İsa'yı kendisine rakip olarak görüyor ve saltanatı kendi çocuklarına bırakmak istiyordu.

¹⁰⁰ İbnü'l-Esir, V, 543.

¹⁰¹ Belazüri, II, 423.

¹⁰² Taberi, IV, 441.

¹⁰³ Ammara, 160.

¹⁰⁴ İbn Haldun, *Tarih*, II, 192; Hasen, II, 439.

¹⁰⁵ İbnü'l-Esir, V, 545.

lere Muhammed'inde öldürülmeyeceği hissini veriyordu. Muhammed'e ise "Emiru'l-Müminin Mansura, itaat et." diye haber gönderiyordu. Muhammed ise "Onunla ancak savaşırım." şeklinde cevap veriyordu.¹⁰⁶

Artık harpten başka çıkar yol yoktu ve İsa'nın kuvvetleri hendeği geçince harp başladı. Muhammed kılıcını kuşandı, Harp nidası Hz. Peygamber'in Huneyn'deki harp nidasıydı. Ebu Cafer'in Muhamman (siyahlaştırılmış) diye hakaret ettiği,¹⁰⁷ Hz. Peygamber'in torunu savaşın ilk günü bizzat savaştı. Bu arada kendisine dostları tarafından yapılan Mekke'ye gitme teklifini reddetti.

Savaşın sonucunu tahmin ettiği için kendisine biat edenlerin isimlerinin yazılı olduğu defteri düşmanın eline geçmesin diye yaktı. Büyük bir hırsıyla çarpışmaya girdi. Tek başına kalıncaya kadar savaştı. Nihayet aldığı darbe ile düşerken:¹⁰⁸"Yazıklar olsun size; Peygamberin mazlum torununu öldürüyorsunuz." dedi.¹⁰⁹ Fakat şehit edilmeden önce Abbasi ordusunu bir kaç kere bozmuştu. Muhammed'in elinde bulunan Hz. Ali'ye ait Zülfikar kılıcı ele geçirildi. 145/762 tarihinde İsa tarafından öldürüldü.¹¹⁰ Cenazesi Baki kabristanına defnedildi, başı gövdesinden ayrılarak Mansur'a gönderildi. Diğer öldürülenler Medine'deki Yahudi Mezarlığına atıldı.¹¹¹ Mansur, isyanı bastırdıktan sonra yaptığı uzun konuşmada isyancıya gün göstermediğini ve yok ettiğini, saltanatına göz diken herkese böyle yapacağını belirtti.¹¹²

Mansur'un soğukkanlılığı, istişaresi,¹¹³ Medine'nin ekonomik olarak uygun olmayışı, Emeviler devletini yıkan bir tecrübeli ordu ile karşılaşması, kendisini destekleyen kabilelerin cepheleşmeleri anlaşamamaları bu isyanın sonunu getirmişti. Mağlubiyetinin en önemli sebebi Muhammed'in isyan merkezi olarak Medine'yi seçmesi idi. Çünkü Medine, ne hayvancılık, ne ziraat, ne de büyük ölçüde ticaretin olduğu bir yerdi. Medine muhasara edilse

¹⁰⁶ İbn Kesir, X, 89.

¹⁰⁷ Buhl, "Muhammed b. Abdullah", İA, VIII, 474.

¹⁰⁸ Taberi, IV, 446.

¹⁰⁹ İbn Kesir, X, 90.

¹¹⁰ Yakubi, II, 376.

¹¹¹ Belazüri, II, 427.

¹¹² Mesudi, III, 314.

¹¹³ Zorlu, 252.

oraya bir şey ulaşamıyordu. Mansur savaştan sonrada Medine'ye erzak sevkıyatını serbest bırakmayarak Medinelileri cezalandırdı.

Muhammed'in Sind bölgesine göndermiş olduğu oğlu Abdullah Sind'de öldürüldü. Yemen'e gönderdiği Hasan ise hapiste öldü. Göndermiş olduğu elçilerden kardeşi Musa Cezireye. Yahya, Rey ve Taberistan'a, İdris ise Mağribe gitti. Son ikisi gittikleri bölgelerde daha sonra yapacakları ayaklanmaların temelini atacaklardır. Muhammed'in diğer oğlu Ali Mısır'a gitti. Fakat Mansur'un Mısır valisi ona pek gün göstermedi.¹¹⁴

Muhammed en-Nefsu'z-Zekiyye, İmam-ı Azam'ın öğrencisi Muhammed eş-Şeybani'nin yeniden tertip ettiği Kitabı's-Siyer'i yazmıştı.¹¹⁵ O, faziletçe ve şerefçe Haşim oğullarının en ileri gelenlerinden, güzel ahlak sahibi, zahit ve âbid, fakih, cesaret sahibi, cömert ve zamanının en iyisi idi.¹¹⁶ Lakabı el-Huda (Doğruluk rehberi) idi. Halkın kendisine büyük bir saygısı vardı. Mansur bile ayaklandığı sırada istişare ederken onun için "nasıl biri" diye sorduklarında, onu "*İlim zuhd ve vera sahibi biri*" şeklinde tavsif etmişti.¹¹⁷ Muhammed, Medine'de ortaya çıktığında şehir: "Mehdi Mehdi" çığlıklarıyla inliyordu.¹¹⁸ Onun ölümüyle Şia içinde onun takipçileri olan "Muhammediyye" fırkası oluşacaktır.¹¹⁹

İbrahim b. Abdullah İsyanı

İbrahim'in isyanını kardeşi Muhammed'in isyanından farklı olarak görmemek gerekir. Çünkü en-Nefsu'z-Zekiyye biat alırken kendisi için istediği hakların hepsini kardeşi İbrahim için de istiyordu.¹²⁰ İbrahim de ağabeyi gibi şehirden şehire kaçmış, birçok yerde dolaşmış, ömrü insanları gizlice davet ile geçmişti. Bu bağlamda ağabeyi gibi Ahvaz, Vasıt, Aden, Musul, Sind,¹²¹ Fars, Kirman, Cebel, Hicr, Yemen ve Şam gibi yerleri gezmişti.¹²²

¹¹⁴ Hasen, II, 440.

¹¹⁵ Laoust, 81.

¹¹⁶ Isfehani, 207.

¹¹⁷ Mesudi, III, 307.

¹¹⁸ İbnü'l-Esir, V, 519. Mansur ise buna karşı oğluna mehdi ismini vermişti. Isfehani, 218.

¹¹⁹ Ali İpek, "İlk Abbasi Halifelerine Al-i Beyt Muhalefeti", *Ekev*, cilt, III, sayı I, Erzurum 2001, sh. 85.

¹²⁰ Sharon, 90

¹²¹ Isfehani, 274.

¹²² İbnü'l Esir, V, 560.

Bu arada Mansur, İbrahim'in ağabeyi Muhammed gibi onu da sıkı bir takibe almıştı. İbrahim, bu kaçışlarında türlü hilelerle Mansur'un takibinden kurtuluyordu. Bir defasında Kufe'de iken Mansur'a, adamı Sufyan b. Yezid'i gönderdi. O da Mansur'a vararak, İbrahim b. Abdullah'ı bulabileceğini belirtince, Mansur da kabul ederek bu şahsın yanına bir adam verdi. Üçü birlikte Basra'ya gittiler. Burada Sufyan, Mansur'un adamına "*Biraz bekle ben bir yere gideceğim*" deyip yanındaki gençle birlikte ayrıldı ve kayboldu. Yanındaki o genç İbrahim'di.¹²³ Böylece İbrahim güvenli bir şekilde Mansur'un adamıyla Basra'ya kadar yolculuk yapmış oldu. Bu olay İbrahim'in ne kadar gizli hareket içinde olduğunu gösterir.

İbrahim, son olarak Basra'yı merkez edinmeye karar kılmıştı. Propagandasını orada yaydı. Basra isyan için çok uygun, avantajlı bir bölgeydi. Ne Abbasilerin ne Ali taraftarlarının yeriydi. Daha çok Hz. Osman taraftarları bulunuyordu.¹²⁴ Ayrıca deniz yoluyla bağlantısı sayesinde ticari avantajlara sahipti.¹²⁵ İbrahim'in kayınpederi de Hz. Osman soyundandı, İbrahim için bu bir avantaj olmuştu. İbrahim, Basra'da gündüzleri görünmüyor, gizlice kardeşi için davet yapıyordu. Bu arada Mansur'un Basra valisi Sufyan b. Muaviye, İbrahim'e göz yumuyordu. Hatta İbrahim'e biat ettiği bile söyleniyordu.¹²⁶

İbrahim gizli gizli çalışmalarını sürdürürken birdenbire kendisine ağabeyi en-Nefsu'z-Zekiyye'nin isyan ettiği haberi geldi. Çok şaşırıldı. Fakat dostları onu teskin ettiler. Hazırlıksız olmasına rağmen ağabeyinin isyanı üzerine mecburen isyan etti. Basra'yı ele geçirdi. Yönetim merkezini¹²⁷ ve Beytü'l-Mal'i aldı ve içindeki bir milyon¹²⁸ dirhemi askerlerine dağıttı.¹²⁹ Hapishaneyi basıp içindekileri serbest bıraktı. Yanında dört bin kadarda yetenekli savaşçısı vardı. Ahvaz, İran, Irak, Vasıt, Medain ve Sevad bölgesi kendisine biat etmişti. Zeydiler ona tabi olurken, Mutezile

¹²³ Yakubi, II, 316.

¹²⁴ Faruk, 240.

¹²⁵ Zorlu, 263.

¹²⁶ Ammara, 162.

¹²⁷ Belazüri, II, 438.

¹²⁸ Isfehani, 280.

¹²⁹ İbn Kesir, X, 92.

onu desteklemişti.¹³⁰ Ayrıca Arap reisleri de ona katılmıştı. İbrahim asayiş işleri sorumluluğuna İbrahim b. Nemile'yi, yargı işlerine İbad b. Mansur'u, ordu sancaktarlığına Abdullah b. Halid'i, İran valiliğine Amr b. Sedid'i getirdi.¹³¹ İbrahim'in etrafında önemli bir ilim ehli toplanmıştı. Ebu Hanife İbrahim'e açıkça destek veriyor, onunla mektuplaşıyor, para gönderiyordu. "*Vallahi boyunlarımıza ipleri takıp süründürseler bile verdiğimiz sözü bozmayacağız.*" diyordu.¹³² İmam-ı Azam, verdiği bu destekten ötürü eziyetler görmüştü.¹³³

Muhammed ve İbrahim'in iki önemli bölgede arka arkaya ayaklanmaları Mansur'u çok korkutmuştu. Fakat o çok gayret sarf etti. İşinin telaşından elbisesini çıkarmamaya yemin etti. Ordusunun otuz binini Rey'e, kırk binini Afrika'ya, kalanını da Hicaz'a Muhammed'in üzerine göndermişti. Şimdi yanında iki bin kişi vardı. Çok korkmuş, bu sebeple kadınlarla ¹³⁴ilgisini bile kesmişti.¹³⁵ Ani bir baskında kaçmak için atlarını bekletiyordu.¹³⁶ Mansur bu dönemde epey güç sarf etmişti.¹³⁷

Mansur tecrübeli kişilerden Ebu Müslim Ukayl isimli adama Hz. Peygamberin torunlarından birinin isyan ettiğini, ona Ali, Cafer, Akil, Ömer ve Zübeyr'in çocukları ile Kureyş ve Ensarın tabi olduğunu anlattı. Ebu Müslim "*İsyan ettiği yer nasıl bir yerdir*" diye sordu. Mansur "*ticaret ve zenaat yoktur*" dedi. Bunun üzerine Ukayl "*Ey emir sen Basra'yı adamlarla doldur.*" dedi. Mansur, adamın bir şey anlamadığını zannederek kovdu ve "*Git be bunak*" dedi. Fakat Muhammed'den sonra Basra'dan İbrahim'in ayaklandığı haberi gelince, Ukayl'ı çağırarak "*Basra'da böyle bir şey olabileceğini nasıl bildin, yoksa haberin mi vardı*" diye sordu. Adam "*Hayır! Fakat düşündüm ki ayaklanma için en uygun yer orasıdır. Çünkü diğer şehirlerde tutunamaz.*" Mansur "*Peki Medine'yi ne yapacağız?*" deyince adam "*Oraya gönderdiğin adam ben Peygamberin amcaoğluyum desin*" dedi.¹³⁸ Böylece Peygamber

¹³⁰ Mesudi, III, 308.

¹³¹ Ammara, 164.

¹³² Isfehani, 310.

¹³³ Ammara, 206.

¹³⁴ İbn Miskeveyh, III,102.

¹³⁵ Belazüri, II, 445.

¹³⁶ İbn Kesir, X, 94.

¹³⁷ Faruk, 249.

¹³⁸ Mesudi, III, 307

neslinin elindeki önemli bir propaganda silahı ellerinden alınmış olacaktı.

İbrahim ağabeyinin şehit edilmesinden sonra kendisini Basra'da "Emiru'l-Müminin" ilan etti.¹³⁹ Arkadaşlarının, İsa Medine'den dönmeden ve Kufe zayıfken biran önce saldırma tekliflerini kabul etmeyerek, davet yapmadan saldırmayacağını bildirdi. Aslında Kufe'ye girebilirdi¹⁴⁰

Bu arada Muhammed'i yenen İsa'nın ordusu Mansur'un emriyle süratle on beş bin kişiyle Basra'ya yöneldi.¹⁴¹ İki ordu Kufe'ye yakın bir yerde karşı karşıya geldiler. İbrahim'in ordusunda kayıtlarda yüz bin kişi olmasına rağmen yanında on bin kişi vardı. Buna rağmen İbrahim İsa'nın kumandanı Humeyd b. Kahtabe'yi bozguna uğrattı.¹⁴² Fakat İsa'nın direnmesi ve İbrahim'in şehit edilmesi, durumu değiştirdi. Nerden geldiği bilinmeyen bir ok boynuna saplandı. Ahzab suresi 38'i "Allah'ın işi takdir edilmiştir." ayetini okuyarak "*Biz bir şey diledik Allah başka şey diledi*" dedi ve 48 yaşında arkadaşlarıyla birlikte katledilerek başı Mansur'a gönderildi.¹⁴³ Mansur onu görünce "*ikimiz birbirimizle imtihan edildik*" diyerek gözyaşı döktü.¹⁴⁴

Bundan sonra Mansur ayaklanmaya katılan ve destek olanları takibe başladı. Kimilerini öldürttü, kimilerini hapsedi, İbrahim'in oğlunu ise diri diri toprağa gömdürttü. Ayaklanmaya fetvalarıyla yardımcı olan İmam Malik'i kamçılattı. İmam Azam'ı ise hapislerde çürüttü ve öldürttü.¹⁴⁵

Genel Değerlendirme

Kısaca bir değerlendirmeye tabi tutarsak, gerek Muhammed'in, gerek İbrahim'in ordularına göz attığımız zaman sayılarını binlerce olarak görüyoruz.¹⁴⁶ İranlıların bu isyanlara destekleri vardı. Her tarafa yayılmışlardı. Üstelik o dönem Abbasilerin ku-

¹³⁹ Faruk, 244.

¹⁴⁰ Yakubi, II, 378.

¹⁴¹ Belazüri, II, 441.

¹⁴² İbnü'l-Esir, V, 566.

¹⁴³ Mesudi, III, 308.

¹⁴⁴ İbnü'l-Esir, V, 567.

¹⁴⁵ Bahriye, Üçok, *İslam Tarihi*, Ankara, 1979, 99.

¹⁴⁶ İbnü'l-Esir, V, 460.

ruluş yıllarıydı. Tam teşekkülleriyle devlet yerleşmemişti. Bütün bunlara rağmen bu iki kardeş niçin mağlup oldular?

Hemen belirtelim ki bu işte önemli faktör Mansur'un azmi ve sertliği idi. Gerçi Ebu Hanife ve İmamı Malik gibi âlimler isyanları destekleseler de, bu iki kardeş Mansur'un politik manevra ve gücü karşısında dayanamadılar. İbrahim en önemli hatayı Kufe'yi ele geçirmemekle avantajını kaybetmişti. İki kardeşin en büyük hataları ise aynı anda isyan etmemeleri ve iki ayrı yerde isyan etmeleridir. Hâlbuki eğer iki ay arayla değil de aynı anda ve aynı zamanda ayaklansalar sonuç böyle olmayabilirdi.¹⁴⁷

Böylece Abbasi dönemindeki en önemli ayaklanmalarından biri olan en-Nefsü'z- Zekiyye'nin ve kardeşi İbrahim'in isyanı kanlı bir şekilde bastırıldı. Fakat bu olay adeta sonraki ayaklanmaların tutuşturucusu oldu ve artık arka arkaya ayaklanmalar patlak verecektir. Bu isyan sonucu Hasan ailesinden birçokları öldürülüp telef edilirken Hüseyin soyuna dokunulmamıştı.¹⁴⁸ Abbasiler Muhammed ve akabinde devamı olan İbrahim isyanından sonra davaları için gerekli olan siyasi-dini prensipler ortaya koydular. Artık bir Abbasi ideolojisi şekilleniyordu. Abbasiler buna bu önemli isyanla birlikte ihtiyaç duymuşlardı.¹⁴⁹

¹⁴⁷ Hasen, II, 443.

¹⁴⁸ Laoust, 80.

¹⁴⁹ Sharon, 90.